

Apáczai Tamás kölcsön-ügye

Apáczai-monográfiáinkban több ízben szóltunk Csere János öccséről, Tamásról, s az irodalomban eddig róla felbukkant adatokat is összeállítottuk.¹ Mint ismeretes, zempléni szolgabíró, majd Hunyad vármegyei nótárius volt. Azóta néhány újabb adalékra bukkantunk a Tiszáninneni Ref. Egyházkerület sárospataki levéltárában. A pataki kollégium régi iratai Apáczai Tamás egy kölcsön-ügyét őrizték meg az utókor számára. Szemere László zempléni alispán², a kollégium főkúrátor 1670. febr. 9-én levelet intézett Borbély János vármegyei alkapitányhoz, s arra adott utasítást, hogy Borbély, nyilván a Kollégium pénzügyeinek is intézője, 400 forintnyi kölcsönt folyósítson „nemzetes Apaczay Thamás Szolgabíró Uram” számára, „jo obligatoriat véve Kegyelmed eő kegelmetül”; a kamatot is mindjárt vegyék ki a kölcsönzött summából; ha más pénz nincs, aranyat is adjanak.³

A kölcsön megadása mégis húzódhatott, mert Apáczai Tamás csak 1670. április 4-én vette fel a kölcsönt, s róla kötelezvényt, ún. *albát*⁴ állított ki Olaszlisztkán. Az okmány egyik lapján a kölcsönvevő sajátkezű aláírása („Thomas Apaczay mpria”) és gyűrűs pecsétjének lenyomata, a másik lapján az alábbiak: „Obligatoariae Dni Thomae Apaczay super flor. ung nro 400”, majd más kézzel: „Apaczay Tamás obligatorija, super fl. 400. negy száz forintrol, melynek interessét tempore levationis praemissae summae a' negyven forintot mingyárt le teötte.” Ugyanehhez az ügyhöz tartozik még Csehi András helyettes szolgabíró 1671. ápr. 1-én kelt írásos nyilatkozata ^{4/a} is, amely szerint Szemere László alispán „az felülvaló esztendőben egy gyülesí alkalmatossaggal” vele üzent Borbély Jánosnak a négyszáz forintnyi kölcsön utalványozása végett.

Érdekesebb azonban Apáczai Tamás *albájának* későbbi feljegyzése: „Anno D(omi)ni 1686. Dje 25 Mens(is) Junij In Oppido Sátor allya Ujhely, Co(mi)t(at)uque Zemplenien(s)i existen(ti) habito, termino videlicet ac loco Generalis Congregationis nostrae praesen(tes) exhibitae; juxta quarum continentias ad instantiam Generosor(um) Illustris Scholae Sáros Patakien(sis) Curatorum, Generosus D(omi)nus Franciscus Klobusiczky V. Comes attacti Co(mi)t(at)us Zemplenien(sis) pro introscripto negotio peragendo, comperta nihilominus mera rei virtute, exmittitur. Steph(anus) Barlok Jur(at)us Notar(ius) mpria.”

A Kollégium tehát az Apáczai-kölcsönt nem kapta vissza, s a Thököly-korszak végén, a súlyos megpróbáltatások után lélegzethez jutva, igyekezett az ügy peres úton való rendezésére. A pataki gondnokok, elsősorban Klobusiczky Pál⁵, kérésére a megyegyűlés magát az alispánt küldte ki a vizsgálatra. Apáczai Tamás, mint tudjuk, már régen Erdélybe költözött vissza, a megyegyűlés azonban kötelezvényének teljes érvényét állapította meg („comperta nihilominus mera rei virtute”). Az ügy lezárását az *alba* mellett ma is megtalálható kis cédula feljegyzése jelenti: „ezen Apáczai deficiált a' mint referáltott Károly Fehér várt Erdélyb(en).” A kéz XVIII. századi, s erre az időpontra utal a városnév is, Gyulafehérvárt ugyanis 1715-től neveztek Károlyfehérvárnak.⁶ A „deficiált” pedig a régi jogi terminológiában annyit jelentett, hogy utód nélkül halt el:⁷ nem volt kén megvenni a tartozást.

¹BÁN IMRE: Apáczai Csere János. Bp. 1958, 34, 37, 507.

²Vö. SZOMBATHI JÁNOS: A' sárospataki református kollégiumnak rövid törtérelja. S Patak, 1805, 21.

³A. II. 202/13. sz. alatt

⁴A. II. 206/17. sz.

^{4/a}A. II. 224/1. sz.

⁵SZOMBATHI id. művének 21. lapja szerint 1682–1687 között volt a Kollégium főkúrátor. Klobusiczky András fia.

⁶BORBÉLY SÁNDOR: Erdélyi városok képes könyve 1736-ból, Kolozsvár 1943, 16. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 161. sz.)

⁷A. PÁRIZ PÁPAI-BOD: Dictionarium latino-hungaricum, Cibinij 1767 604. lapja szerint: „Defectus seminis : Örökösnek nem maradása. Magva szakadás.” Még a BABOS KÁLMÁN kúriai bíró (1825–1892) által szerkesztett Közhasznú magyarzó szótár (Bp. 1886) is számba veszi a „deficiálni” szó „kihalni” értelmét.

Apáczai Tamás éleadatainak kiegészítésül itt közlöm, hogy Benkő Samuné Nagy Margit művészettörténész kutatásai során egy 1656-ból való conscriptiót talált Thomas Apáczai fejedelmi kancellista aláírásával és gyűrűs pecsétjével. A rossz lenyomatú címerben Köpeczi Sebestyén József kolozsvári heraldikus egy madárfejet vélt felfedezni.⁸ Apáczai Tamás most megtalált albjában a gyűrűs pecsét lenyomatán világosan kivehető egy álló madár alakja. Megfontolást érdemel még az a körülmény, hogy ha Apáczai Tamás 1656-ban már fejedelmi kancellista volt, akkor nyilván előbb kellett születnie, mint könyvünkben feltételeztük.⁹

Bán Imre

A cári cenzúra Petőfiről

A cári cenzúra anyagából nemrégiben ismét előkerült két Petőfi műveivel foglalkozó dokumentum.

Az eddig ismert cenzori jelentések a múlt század 70-es éveiből valók, s a Gyelo c. demokratikus folyóirat anyagával kapcsolatosak. A cenzor megtiltja Petőfi több politikai versének, s rövid életrajzának megjelenését.¹

Az a két jelentés, amelynek szövegét most közlöm, az úgynevezett „külföldi cenzúra” iratai között található. Ez a cenzurabizottság a külföldről behozott könyveket vizsgálta át.

Az első jelentés 1861-ből való. Tárgya Charles Louis Chassin: *Le poète de la révolution hongroise. Alexandre Petoeffi. c. könyve.* (Bruxelles—Paris, 1860). Szövegének magyar fordítása a következő: „A szerző Petőfi életrajzát kiegészíti az 1848—49-es magyar forradalom leírásával. Minthogy a magyar költő verseinek valamint az 1848—49 történetéről szóló német nyelvű könyvnek behozatalát a külföldi cenzúra engedélyezte, ezért Chassin könyvében csak a következő helyeket és verseket ajánlom a bizottság figyelmébe: 221—222 l., 229, 330—332, 343—346, 347—349.

1661, december

olvashatatlan aláírás.²

A cenzor által kifogásolt lapokon többek között A király és a hóhér, Föl a szent háborúra c. Petőfi-versek vannak, továbbá utalások arra, hogy a cár a magyarországi szláv nemzetiségek pánszláv törekvéseit szítja.

A másik cenzori jelentés 1874-ben készült és Az apostol német nyelvű kiadásával foglalkozik. (Der Apostel. Letzte Dichtung Alexander Petőffis. Deutsch von Theodor Opitz. 1873, IV. 120 p.)

„Egy csecsemőt kitesznek a kocsmá elé, ahol egy részeges öreg tolvaj megtalálja az újszülöttet és egy undok koldusasszony gondjaira bízta. Hat év múlva egy úr magáhozveszi az elkínzott gyermeket, kiskorú fia inasává teszi, aki kínozza a szegény árvát. De az árva jobban tanul, mint a fiatalúr, elszökik az útlegek elől, s zsarnok ura tanítójának segítségével egyetemre kerül, amelyet ragyogó eredménnyel végez el. Lemond az előnyös munkalehetőségekről és mint falusi jegyző helyezkedik el, hogy felvilágosítsa a népet jogairól, a pap és a földesúr azonban felingerlik ellene a népet. Menekülnie kell; a földesúr lánya követi. Mindketten nyomorral küszködnek, mert a cenzúra betiltja cikkeit. Titokban ő maga nyomtatja ki a néphez intézett tanításait, ezután börtönbe kerül, ahol 10 évig synylődik. Bosszúvágytól vezetve megöli a királyt és a vérpadra kerül. A nép majdnem agyonveri, bár ő a nép együttérzésére számít. Ezért a költő amiatt panaszkodik, hogy a zsarnokoktól elnyomott népek mély álomba merülve alszanak. De amikor jóval később a nép felébredt, amikor eszébe jutott a szabadság harcosa, s meg akart róla emlékezni, a szabadság apostolai már mind a bitófa mellett voltak elásva. Ez a költemény tendenciózus, az egyházi és világi hatalom ellen irányul, amint ez a 74, 92, 94 lapról különösen kiderül, ahol is a költő szörnyű átkokat szór a királyra, a 15. lapon pedig istenre. Az egész költemény lényegében elkeseredett jankiáltás a világ hatalmasai ellen. A könyv rossz benyomást kelt, s ezért kötelességemnek tartom, hogy amikor a bizottság elé terjesztem döntés céljából, a magam részéről betiltását javasoljam.

1874. jan. 23

Miller—Kraszovszkij.³”

Ez utóbbi jelentés azt példázza, hogy a cári cenzúra, különösen a 70-es években, amikor az ország ismét forradalmi helyzet felé haladt, nemcsak a demokratikus orosz írókra ügyelt éberben, hanem a haladó külföldi írók műveire is. A cenzúra Petőfit veszedelmes ellenségnek tartotta, ezért szerepel neve többször is a sajtócenzúra és az úgynevezett külföldi cenzúra anyagában.

D. Zöldhelyi Zsuzsanna

⁸ BENKŐ SAMU hozzám intézett és 1958. nov. 17-én, ill. 1959. jan. 13-án Kolozsvárt kelt levelei szerint.

⁹ I. m. 37.

¹ Petőfi verseinek oroszországi fogadtatásáról. I. ZÖLDHELYI ZSUZSA—RADÓ GYÖRGY: Petőfi chez les Russes. Fk 1959. 61—84.

² A Szovjetunió Központi Történelmi Levéltára, 779. köteg, 4. l. 161. 394.

³ Rapports de la comité du censure étranger, 779. köteg 4, 205, 116—117. l.